

BELERINGATÓZNI EGY TÖRTÉNETBE

A magyar rádiózástörténeti korszaka és a Szabó család mint narratív közösségi élmény

Halász Gábor

halaszgab21@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2025.4.65

Absztrakt

A tanulmány a magyar rádiózás 100 éves jubileuma alkalmából készült, röviden bemutatva a kezdeteket, osztályozva korszakait egészen napjainkig. A Szabó család című emblematisz rádiós drámasorozaton, mint antropológia leletén keresztül ejtek szót az akkori napirend-kijelölési gyakorlatról, a korabeli kormányzati propaganda megjelenéséről, az epizodikus szemléletről, a narratív gondolkodásról, történetmesélésről, valamint az időzítés fontosságáról, fajtáiról és a rádiós sorozaton belüli alkalmazásáról. A publikációmba emelt médiatudománnyal kapcsolatos elméletek kifejtéséhez három friss tanulmány vizsgálata hoz újdonságot. Tanulmányom saját kutatási részében az elméleti részbe emelt stratégiák megvalósulásáról és körülményeiről rögzítettem dokumentum jellegű információkat: interjút készítettem a hangjátéksorozat egykori rendezőjével, Sárospataki Zsuzsannával.

Kulcsszavak

rádiózás története, a Szabó család, sorozatok, epizodikusság, időzítés, narratíva

IMMERSING ONESELF IN A STORY

The historical periods of Hungarian radio broadcasting and the Szabó family as a narrative community experience

Gábor Halász

Abstract

The study was prepared on the occasion of the 100th anniversary of Hungarian radio broadcasting, briefly presenting its beginnings and classifying its eras up to the present day. Using the emblematic radio drama series The Szabó Family as an anthropological find, I discuss the agenda-setting practices of the time, the appearance of contemporary government propaganda, the episodic approach, narrative thinking, storytelling, and the importance, types, and application of timing in radio series. Three recent studies bring new insights to the media science theories discussed in my publication. In the research section of my study, I recorded documentary information about the implementation and circumstances of the strategies mentioned in the theoretical section: I interviewed the former director of the radio drama series, Zsuzsanna Sárospataki.

Keywords

history of radio broadcasting, the Szabó family, series, episodic nature, timing, narrative

BELERINGATÓZNI EGY TÖRTÉNETBE

A MAGYAR RÁDIÓZÁS TÖRTÉNETI KORSZAKAI ÉS A SZABÓ CSALÁD MINT NARRATÍV KÖZÖSSÉGI ÉLMÉNY

Halász Gábor

halaszgab21@gmail.com

A magyar rádiózás kezdete és korszakai

Mielőtt Budapesten, 1925. december 1-jén elindult a Magyar Rádió, 1922-ben az MTI felvásárolta a magánkézben lévő Telefonhírmondót, így készítve elő a rádió monopolhelyzetbe kerülését, az addig független részvénytársaság állami tulajdonba került. Az állam 1925-ben írta ki az első koncessziós pályázatot, amelyet a már felvásárolt Telefonhírmondó Rt el is nyert, ezt követően műsorai beleolvadtak a rádióéba. A megmaradt Telefonhírmondó hálózata a második világháborúban teljesen tönkrement, de a megmaradt vezetékeken a rádió műsorának csekély mértékben saját műsort is közreadott.

A Rádió Rt-hez tartozott a rádió egyetlen hetilapja, a Rádióélet, amely szintén MTI-érdekeltségbe tartozott, - a nyomtatott kiadvány 1929. szeptember 28-tól 1944 decemberéig (más források november 3-át jelölik meg) jelent meg szépirodalmi, műszaki és műsoros képes tartalommal.¹

A magyar rádiózás történetének kezdete 1925-től a második világháború kezdetéig tartott, – a háború alatt kifejezetten háborús propagandaként használt időszakot látok, amit zárójelbe szükséges tenni. Ezt követi 1945-től² a nyolcvanas évekig tartó időszak, amikor jellemzőbbé válik a háttérrádiózás és a tévé-előfizetők száma kezdi lekörözni a rádióhallgatók számát, amit egyébként klasszikus korszaknak tartok. Ezt követi a modern korszak, 1980-tól a kétezres évekig. Az internet korszakának eljövételével a magyar rádiózás posztmodern korszakába érünk, továbbá a social media eszközrendszere is robbanásszerűen teret foglal. Valószínűleg a digitális rádiózás hétköznapivá válásával torkollik majd a magyar rádiózás történetének teljesen új fejezetébe. A Rádió első elnöke egyben az MTI elnöke is volt: Kozma Miklós a rádió főbb funkcióiként tartotta szem előtt a tanítást, nevelést és szórakoztatást, igyekezett távolságot tartani a politikai propagandától. Az akkori politika elvárta a magyar nóta sugárzását, de Kozma, csakúgy, mint az akkori BBC, igényes jazz-t és komolyzenét is műsoron tartott. 1925-ben, a rádió indulásakor az elnöki beszédben Kozma Miklós fogadalmat is tett arra, hogy minden üzleti érdeket háttérbe szorítva olyan fegyverként kezeli ezt a korszakváltó médiumot, amely a magyar kultúrát szolgálja. A magyar rádiózás kezdeti időszakában a hallgatók köre a

¹ <https://mediatoritenet.wordpress.com/2019/03/14/radioelet/>

² 1956-ig egy átmeneti szakasszal

budapesti értelmiség, az akkori tisztviselők és jómódú kereskedőkből álló szűk elit volt, azt az érdekességet kiemelve, hogy a legnépszerűbb zenei műsor a cigányzene volt. A rádióhallgatók számának növekvő trendje ugyanakkor a 30-as évekre megtorpant és elmaradt az európai átlagtól. Az 1930-as évekre a rádiókészülékek gyártásának nagyhatalmaként említik Magyarországot, 1934-re hét cég gyártott készüléket, ugyanakkor azt, hogy a rádió a polgári otthon elengedhetetlen tartozékává váljon, csak kevesen mondták. Egy korabeli készülék ára 295 pengő volt, ami egyáltalán nem számított olcsó „mulatságnak”. Az akkori középosztály a társadalom mintegy ötödét tette ki, számukra fejenként havi 200 pengő jövedelemmel számolhattak, ami azt jelenti, hogy egy korabeli rádiókészülékért másfél havi jövedelmüket fizették ki. A készülék mai értéke kb. 740 ezer forint lenne, 2025-ös nettó átlagkeresetet figyelembe véve.³

1939. szeptember elsejére a rádióelőfizetők száma már elérte a 468 000-et, azaz a teljes lakosság több mint 5 %-a rendelkezett előfizetéssel.⁴ A második világháború hírhetségét már a falvak számára is ki lehetett elégíteni, mivel 1932-ben a Budapest II. adó is sugározni kezdett először csupán 3 kW-tal, majd 20 kW teljesítménnyel. Ez az adó lett a világháború után a Magyar Rádió fő középhullámú adója. Ennek érdekessége, hogy a háború alatt ezt az adót leszerelték és rejtett helyen, egy tanyán tárolták, ami bölcs ötletnek bizonyult, mivel a menekülő németek 1944 novemberében minden rádióadót felrobbantottak. 1945. május elsején, a második világháború után folytatódott a magyar rádiózás története. Egyetlen egy budapesti adón indult újra a sugárzás, az adást a pesti utcákra kihelyezett hangszórókon keresztül lehetett hallgatni. Négy évre rá, 1949-ben elindul a második adó is és a mai napig használatos két nevet veszi fel: Kossuth és Petőfi, azt hozzátéve, hogy Kossuth Rádió már 1941-től létezett, mint szovjet-támogatású titkos adó (Kommunisták Magyarországi Pártja).

Útjára indul A Szabó család

14 évvel az 1945-ös újraindulás után, 1959. június 30-tól elindul Magyarország leghosszabb rádiós hangjáték-sorozata, amely rádiós „szappanoperából” 2500 rész készült és a legendás drámajáték-sorozat 48 esztendőn át, egészen 2007. május 21-ig volt hallgatható a Kossuth Rádió hullámhosszán. Az első magyar rádiós családregény tervezésekor a készítőik 10 darab 30 perces epizóddal számoltak, amelynek első címe „Egyszerű emberek” volt, azonban ezt pár adás után lecseréltek Szabó családra. Szamba véve főszereplőket és azok családtagjait a sorozat összesen 27 főbb karakterből állt. A Szabó család új részeit keddenként sugározták, amelyet azon a héten meg is ismételték csütörtökön. Érdekesség, hogy az új epizódok keddi bemutatásának szokását a későbbiekben a magyar televíziózás rutinjába is átemelték, hiszen a nagy heti sorozatok új részeit is keddi napok estéjén tűzte műsorra a Magyar Televízió.⁵

A sorozatok periodikus közreadásában stratégia húzódik meg, vagyis a megszokott időben azonos időközönként közölt való narratív tartalmak többlethatást gyakorolnak a befogadókra, amely témát bővebben fejtek ki a későbbiekben. A Szabó család népszerűsége páratlan volt a magyar hallgatók körében. A rádiós regénysorozatnak egyetlen és állandó

³ Forrás: <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/ker/ker2503.html>
https://www.radiomuseum.hu/hradgy_m.html
<https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/m-F0B8D/magyar-radio-F0BC7/>

⁴ Forrás: https://artortenet.hu/pdf/2017_01-HVG-200Pengo.pdf

⁵ Mintegy harminc televíziós sorozatot sugároztak keddenként az MTV-ben és ennek a vélhetően már akkor szakmai alátámasztást kapó gyakorlatnak az első „fecskéje” volt a Szabó család rádiós műsorfolyam. Forrás: <https://regiujfilmek.hu/kedd-esti-sorozatok-a-regi-magyar-tv-ben/>

dramaturgja, a Színház- és Filmművészeti Főiskolát végzett Major Anna volt, aki 88 évesen 2021. június 18-án hunyt el. Bár a rádiós szappanopera a 2007-es megszűnéséig számtalanszor változtatott írói csapatán és több mint ezer színész közreműködött benne, a teljes cselekmény és történetszál dramaturgiája egy kézben volt, mind a 2500 epizódon át. A Magyar Rádió vezetése többek közt arra alapozva, hogy „a Kádár-rendszer kisembereiről szóló szappanopera”⁶ kifulladásra, döntött: 2007. május 21-én, hétfőn, a 2500. epizóddal jelentkezett utoljára a Kossuth Rádió Magyarországi rádiós családregeje, A Szabó család.⁷

A kádári Magyarország kordokumentumaként lehet vizsgálni a műsorfolyamat és körülményeit, összefüggéseket keresve az 1956-os forradalom utáni konszolidációs folyamat és a rádiós sorozat napirenddel kapcsolatos tematizációs törekvései között. A rádiós sorozat körülményeinek vizsgálatakor bepillantunk az ötvenes évek rádiópolitikájába, ami rávezeti figyelmünket arra, hogy mi lehetett a rádióvezetés célja, amikor dönt a sorozat elindításáról. Az indulás körülményei, a sorozat szereposztása, szenzációs és kirívó esetei, a hallgatóság rajongói viselkedése gazdagon dokumentált. A korabeli napirend-kialakítás stratégiájának elméleti alapjait, annak tematizációs gyakorlatát kevésbé vizsgálták, holott a Szabó család népszerűsítő szándékkal indult, csakúgy, mint például az 1951-ben elkezdett angol Archer család gigantikus hosszúságú rádiójáték-sorozat, amelyre később a nemzetközi kitekintésben kitérek, mint a magyar családregeje egyfajta mintájára. A Szabó család témába emelését két fontos dolog is indokolja: az egyik nyilvánvalóan az, hogy idén, 2025-ben ünnepeljük a magyar rádiózás százéves jubileumát, - és a Magyar Rádió talán leginkább emblematisztikus műsorszámát a produkciósorozat. A másik pedig az, hogy eddigi kutatásaim a periodikus módon, sorozatban közreadott, permanens tematizációt alkalmazó médiaüzenetek rendszerét vizsgálja annak tükrében, hogy a közlés során napirendre emelt témák hogyan igazítják (a sajtó és a közvélemény) a társadalom napirendjét. A Magyar Rádió „Idegennyelvű Főosztályának” 1958-i jelentése rögzíti, hogy a központi agitáció éves irányvonala a kisemberek, az egyszerű emberek hétköznapi problémái felé mutat, bemutatva, hogy hogyan élnek a hazai családok, fiatalok, nyugdíjasok. Agitációs célt is meghatároztak: a kialakulóban lévő szocialista életformát, a nehézségekkel együtt szükséges bemutatni, mégpedig úgy, hogy szimpatikusnak láttatják azt, hogy „nem megy minden simán” (Voloncs 2010).

Nyilvánvaló, hogy a rádió, ezen agitációs célok elérésére, mint népszerű tömegkommunikációs eszköz, rendelkezésre állt. (Major idézi Voloncs 2010).

A Kádár-rendszer konszolidációs sorozata műfaja nem volt definiálható, mert nem dráma és nem is irodalom, hanem inkább egyfajta krónika, az akkori napi élet, a hétköznapi krónikája (Komlós idézi Voloncs 2010).

Érdekesség, hogy a rádiósorozat szereposztása csak a századik adás után válik nyilvánossá, mert már akkor azzal spekulálnak a készítő, hogy a megformált karakter és az azt játszó színész személye összemossódjon, így táplálva azt, hogy a sorozatfüggővé váló hallgatóság összekeverje a fikciót a valósággal. A Szabó család dramaturgiáját olyan stratégiával alkották meg, hogy a fiktív főszereplők és rokonságuk által szinte minden élethelyzet megjeleníthető legyen, illeszkedve az éppen akkori társadalmi jelenségekhez, felmerülő ügyekhez, témákhoz, - azok folytatódó bemutatása biztosította a kívánt ügyek napirendre kerülését. Arra is ügyeltek a készítő már a hatvanas években, hogy a történetfolyamat ott szakítsák meg, ahol a hallgató figyelme tetőponthoz ér és a folytatásra

⁶ Forrás: <https://kepmas.hu/hu/65-eve-indult-szabo-csalad-radiojatek-gobbi-hilda-zenthe-ferenc>

⁷ A műsorfolyam felvételei letörlés ellen fokozott védettséget kaptak, így örök tekercsekként, archívumban őrzik.

fókuszáló kíváncsisága maximalizálódik, várja a következő részt, várja a történet folytatását. Ez a befejezés-technika, vagyis a „cliffhanger” noha akkor is ismert volt a filmkészítésben, de a magyar rádiózásban unikumnak számított. A történet valamely cselekményszálának egy számottevően jelentős fordulópontnál kell véget érnie. A hallgatók sorozatkövetéséhez szoktatásában, illetve e lényeges folyamat tervezésekor, valamilyen hangsúlyos felütést kellett bevetniük a készítőknél. Huligánok, cigánykérdés, kolhozosítás, új mechanizmus és Gizike iparendeléye: rögtön az első részben egy gyári szövetlopást leleplező munkást ütnek le a „huligánok”, elveszik az iratait és magára hagyják. Krimibe illő jelenettel kezd a sorozat, holott korábban a Magyar Rádió krimisorozatot nem közvetített. Az hatvanas évek Magyarországon meglepő és vakmerő az ilyen felütés, tekintettel arra, hogy az akkori kormányzat szerint egy jól működő marxista társadalomban egyszerűen nincs bűnözés. (Perlez idézi Voloncs 2010).

A kádárizmus által tematizált társadalmi problémákat a rádiósorozat fikcióként emel témává, napirendet jelöl ki ezekből. Lakásproblémák, cigánykérdéssel összefüggő probléma, ahol a szocialista államot szimbolizáló járási pártbizottság végül a roma karakter mellé áll, a vendéglátás, az egészségügy, a kereskedelemről a kolhozosításon át a külpolitikáig (külföldre disszidált karakter bejátszása), de még a huligánprobléma is, minden tematizált ügyet „használnak” a készítők, vagyis a Kádár-rendszer által tematizált problémák a dramaturgiában fikciós töltetként megjelennek, propagandisztikus módon (Voloncs 2010).

A korabeli média, a Szabó család és a nyomtatott sajtó napirendjére gyakran került az ún. huliganizmus problémája. A mostani fiatal olvasónak pontosítani kell, hogy akkoriban kit is neveztek huligánnak, mi is volt abban a korban a huligánkérdés. Aki a szocialista erkölctől elfordul és a társadalomra (inkább a fennálló hatalomra) fenyegető, közösséggellenes magatartást tanúsít, az huligán. A huligánok akkori szlenkjébe tartozott például a „klassz” kifejezés, amelyet a Szabó család is karakterének nyelvezetébe illesztett (Csatári 2007). Mai szemmel ez talán nevetséges, de a huligánok csapatba verődött bandáit a rendőrség nem nézte jó szemmel, a szocialista hatóság a garázdaság tényállásába sorolta ezeket a jelenségeket. A rádiósorozat történetbe szőtt - még első nézésre - bonyolult ügyeket is, hiszen 1965-től előre napirendre emelte a majd csak 1968-ban bevezetendő „új gazdasági mechanizmus”⁸ ügyét is, amellyel a társadalmat igyekezett felkészíteni a program elfogadására. Az akkori program egyébként mérsékelte a központi tervezést, nagyobb önállóságot biztosítva a vállalatoknak, liberalizálta néhány termék árát és a bérrendszer merevségén is lazított. A manapság is előszeretettel említett „haladó gondolkodású” embertípus témaköre is beemelődik: aki progresszív szemlélettel gondolkodik, cselekszik, annak jutalom jár. A Szabó család 1964. július 5-i, 367. részében, a haladó gondolkodást jelentő modern gépsor felszereléséért a gyár 30.000 forintot kap a minisztériumtól. Ráadásul 1967-re már a maszek világ ügye is terítékre kerül: a 419. epizódban Gizike a Tanácstól nem kapott volna iparendélyt, de Szabó bácsi, mint régi megbízható munkásmozgalmi ember közbenjárására, a hatóság kivételét tett Gizivel, kapott engedélyt. Vagyis a történetek „happy end”-jeivel a hallgatók jutalmat kapnak attól a fikciós történettől, amit félig meddig vagy egészen valósként kezelnek. Ezen történetmesélési stratégiáról később említést teszek. A rádióregény-sorozat népszerűbb és könnyed témákat is kijelöl a kultúra területéről: ilyen a Sütő András által írt Anyám könnyű álmot ígér című művével kapcsolatos, előzetes említés, amit ma már talán promócióként értékelnénk, vagy Vámosi János által énekelt, később slágerré váló Megáll az idő... című dal. A sorozat kezdő felütésénél, a bűncselekmény megjelenítésénél még kockázatosabb ügyeket is kiemel: vallással kapcsolatos témát villant: Szabó néni nyílt istenhitéről vall színt, na persze azzal az apró

⁸ Forrás: <https://www.xxszazadintezet.hu/a-gazdasagi-mechanizmus-reformja-a-magyar-szocialista-gazdasagiranyitasi-modell/>

kommunikációs furfanggal, hogy Szabó néni végül a jó Isten áldását Hruscsov elvtársra kéri végül. E kommunikációs művelet az akkori szocialista időszakban minden bizonnyal mesteri fortély lehetett; mindenesetre félszázéves távlatból is professzionális kreáció volt (Voloncs 2010).

Korabeli hallgatottsági mérések

A rádió vezetése és indirekt módon a politikai vezetés már 63-ban készítetett egy hallgatottsági felmérést 400 fős, véletlenszerűen kiválasztott mintával (eltűnt), melyet még három mérés követett, ahol már 2500 fős mintán (kvóta módszer) is kutattak, elemeztek, meglepő eredményeket kihozva: a megkérdezettek 81 %-a követte nyomon a sorozatot, mint hallgató (ebből 43 % mindennapos hallgató volt). Csupán 19% volt, aki egyáltalán nem hallgatta a Szabó családot Magyarországon. Döbbenetes. Az 1969-es mérés viszont már 4,2%-os csökkenést mért a hallgatottságot illetően. Mivel a rajongó hallgatók kérték, így hétszáz adás szövegét is megjelentette az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. A kiadvány mostani értelemben konkrétan egy PR-újságként funkcionált (Voloncs 2010).

És ha már PR, vagyis a public relationnál tartunk: Varga Károly szociológus a rádiósorozat kapcsán emeli ki, hogy a Szabó család leginkább kitapintható vonzereje a rezonabilitás, vagyis hogy a készítőik tudatosan alakították úgy a karaktereket és a történeteket, hogy a szereplőiben a hallgatók könnyen magukra ismerhessenek. A sztoriba pedig úgy tűztek ki napirendi ügyeket, hogy azok mozgassák a hallgatók, a társadalom napirendjét, beszédtemáját, azt hogy miről hogyan gondolkodjanak, milyen közösségi vélemény alakuljon ki. Vagyis a Szabó család hosszú időn keresztül leghatékonyabb kormányzati public relations akció volt Magyarországon (Kollega 1996-2000).

A rendszerváltozás után a sorozat életének vége felé volt az utolsó jelentős politikai PR-akció, ami miatt az akkori ORTT el is marasztalta a közhírt: a NATO-csatlakozással kapcsolatban véleményformáló kommunikáció került adásba, vagyis a rádiójáték napirendjére vette az aktuálpolitika ügyét, természetesen csatlakozáspárti összefüggéssel. A Külügyminisztérium konkrétan fizetett a napirendre-tűzésért a közszolgálati rádióknak.⁹ Ha azt gondoljuk, a politikai hatalom csakis a szocialista blokkban, hazánkban gyakorolhatott hatást egy rádiós drámajáték-sorozat készítőire, akkor bizony tévedünk. Ejtsünk szót jelentős nemzetközi rádiós drámaműsor-folyamokról is: Nyugat-Európában a családi rádiójátékok átütő sikere hasonló volt a magyarországi Szabó családdal, legyen szó Angliáról, Szlovákiáról vagy Lengyelországról. Nézzük a legnagyobb sikerrel futót, a brit sorozatot, ami mintaként szolgálhatott a Szabó család életre keltésében. Az angol Archer család a világ legrégebbi rádiójáték sorozata 1951-ben indult és úgy tartják, hogy a Szabó család nem lett volna „The Archer” nélkül. A legendás rádiósorozatot 71 évig tartották műsoron, főszereplője 103 éves korában vonult vissza, ami szintén példátlan. Az indulás után két évvel hallgatottsága 9 milliós volt, története egy kitalált falu mindennapi életét tárta elénk. Az angol sorozat tematizált, mégpedig a háború utáni élelmiszertermelés ösztönzésére, továbbá a földművelő farmerek oktatására pozícionálták a készítőik, vagyis a rádiójáték napirendjét az angol társadalom napirendjére tűzték sikerrel. A sorozat témáit társadalmi beszédtemává tették a periodikus módon közreadott, narrációépítéssel létrehozott médiatermékkel. Az akkori, gazdaságot, mezőgazdaságot újraindítani kívánó brit politikai törekvés, egy divatossá tett, trendi, sztárrá emelt beszélő fejek közvetítésével tűzte a társadalom napirendjére, méghozzá kreatívan és

⁹ Támogatás formájában: 400.000 Ft. Forrás: https://hvg.hu/itthon/20070305_szabo_csalad

hatékonyan. A humorral fűszerezett rádiójáték-sorozatot vezető Godfrey Baseley feljegyzéseket is kapott az akkori Mezőgazdasági Minisztériumból (a BBC-be) azon aktualitásokról, amit a sorozatba kívánt emeltetni a politika, vagyis inkább úgy mondható, amit a sorozatnak szerintük érintenie kellett és mai szemmel talán meglepő módon a cselekmény és történeteszl kb. 15 %-ban érintette is e témákat (szárnyaslégység, sertésinfluenza).¹⁰ A hangsúlyos farmer tematizáció ellenére a rádiósorozatot a városi hallgatók is rajongással követték. Ezt azért fontos kiemelni, mert egy 1972-es vezetőváltással vezető témát váltott a rádiósorozat és kivezették a korábbi, 21 évig sikerrel alkalmazott tematizációt, sőt az alapító, de leváltott Basaley nagy felháborodására bekerül a karakterek közé egy homoszexuális figura.¹¹

A Guardian 2020-ban azt írta, hogy a mostani rádiósorozat nyomokban azért emlékeztet a több mint hetven évvel ezelőtti műsorfolyamra, hiszen „a sertésstenyésztés és a fejőstehenek technológiájának bonyolult részletei olyan narratívába szövődnek, amelyben a vidéki élet idealizált rituáléi (lekvár-főzés, virág- és terménykiállítás, végtelen csésze tea) furcsán eseménytelen, napközbeni háttérrel képeznek a dráma nagyobb hullámainak, amelyek vagy jellemzőek az angol vidéki életre, vagy nem”.¹²

Csakúgy, mint a Szabó család esetében, a brit rádiójáték szereplőinek kapcsán is előfordult, hogy a hallgatók a sorozatbeli történeteket valóságként élték meg, vagyis a befogadói oldal fenntartások nélkül át- és beleélte magát a fikciós cselekménybe, olyannyira, hogy az angol hallgatók¹³ petíciót juttattak el a brit belügyminiszternek, amiatt, hogy az egyik szereplőnek a történetben túl szigorú büntetést adtak azért, mert egy szökött rabot bújtatott. Pluszban döbbenetes, hogy Michael Howard belügyminiszter a petíció tartalmával egyetértett.

Érdekes hangsúlyozni, különösen a magyar rádiózás 100 éves jubileumi évében, hogy a televíziós sorozatokkal ellentétben a hallgatói befogadás a hangüzenetek alapján végbement képzettszításra épít, vagyis a rádiósorozatok hallgatói a hallottak alapján saját képzeletükkel ruházzák fel a dekódolt történetet.

A rádiózás kezdeti szakaszának rövid bemutatása, valamint annak egy hangsúlyos műsorfolyamának, a Szabó család kommunikációs és antropológia szemüvegen keresztüli rátekintése után érdemes a korábban többször említett napirend-elméletéről¹⁴, a tematizáció fogalmáról és gyakorlatáról, a periodikus megjelenési stratégiáról és a sorozatok narratívaépítési mechanizmusáról szót ejteni.

A napirendkutatás alapfogalma az ügy, a téma (issue). A kutatás az ügyek sorsát vizsgálja, vagyis azt nézi, hogy a téma hol keletkezik és ezek hova jutnak el. Vizsgálja az ügyek jellemzőit a témák pontos leírásával és persze a hatást (befogadói oldal), vagyis azt hogy ezen ügyek hogyan formálják, igazítják, hogyan befolyásolják a médiát, ezen keresztül pedig a közvéleményt. Egy meghatározott időszak (intervallum) napirendje az ügyek dinamikus kölcsönhatásából kumulálódik, amiben a vizsgált ügyek harcot vívnak egymással, versengenek a napirendre kerülésükért (Török idézi Halász 2005).

Az ügyeknek három állandó jellemvonása van: a konfliktus, az expozíció és a fontosság. Az ügy lehet bármi, ami vita alatt áll. Az ügyeknek napirendi státuszuk van, viszont ügyé

¹⁰ Forrás: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.htm>

¹¹ Forrás: <https://24.hu/kultura/2022/08/09/the-archers-brit-radios-hangjatek-sorozat-szappanopera-bbc/>

¹² Forrás: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2020/dec/15/the-archers-weird-genius-peculiarly-english-epic>

¹³ 1994-ben

¹⁴ A napirend-elmélet témakörét röviden érintem, mert számtalan irodalom vizsgálja, népszerű a kutatók körében.

valami csak akkor válik, ha felkerül a napirendre. A szakirodalom szerint vannak konszenzuális témák, amelyek a közvéleményt egyesítő témának (valence issues) nevezhetők. A Szabó család esetén jórészt inkább ezen ügyek beemelése valósult meg, és vannak közvéleményt megosztó témák (positional issues). A legendás rádiós sorozat esetében tehát jellemzőbb volt a közvéleményt egyesítő, konszenzuális ügyek napirendre tűzése, mint a hatékony bűnüldözés, a munkahelyi zaklatás, családon belüli erőszak, a gyermekvédelem és a környezetvédelem. Ezen témákból néhányat a rádiós-sorozat készítői is beemeltek a sztoriba, sőt a talán legkockázatosabb vallási témakijelöléssel, a politikai rendszer számára is konszenzuális üggyé generálta a közvélemény számára. Az ügyek másik jellemvonása az expozíció. Akkor válik érthető fogalom, ha a napirendek közti átjárásra gondolunk, ugyanis a napirendek között szelekciós elv érvényesül, vagyis az érdekes, a látványos ügyek, témák utat törnek maguknak, - a legerősebb hatású ügyek élete átütőbb és hosszabb. Ha a hallgatói tömeg reakcióit vizsgáljuk a készítők által beemelt ügyek tükrében, akkor láthatjuk, hogy az expozíciót befolyásolja a napirendi téma különlegessége (extrém helyzet és szituáció, tragédia, baleset, bűncselekmény), amely esetben szinte borítékolhat, hogy a sztoriba tett téma önmagát középpontba állítja. Az ügyeknek élethosszuk és fontosságuk van. Minél nehezebben átlátható és összetettebb egy téma, annál kisebb az esélye napirendre kerülésének. Például a Szabó család történetébe emelt ügyek élettartama nyilvánvalóan erősen attól függött, hogy az akkori társadalom, az akkori befogadók számára mennyire volt fontos a napirendre tűzött ügy (Török 2005).

A rádió tematizációs szerepének felismerése erősen befolyásolta a valóságot. A hatékony tematizáció a készítők által napirendre tűzött témáival, közismert, elfogadott színészek által megformált karakterekkel valósult meg, ahol az úgynevezett csatornazaj minimálisra volt csökkenthető a közkedvelt beszélő fejek alkalmazásával. Így a közvélemény napirendje jó hatásfokkal volt formálható a műsorfolyam által. Vagyis a média tematizált napirendjének sugárzásával a közvélemény napirendjét igazította, módosította, az ügyeket vitatémává tette.

Mi is az a narratíva?

Mi emberek, vajon miért gondolkodunk történetekben, miért hatékonyabb befogadással bíró a narratíva, a történetbe ágyazott üzenet. A narratíva olyan oksági és érzelmi mozzanatok szerepeltetésével vegyített narratív epizódokból áll melyeket kezdetük és végük alapján tagolunk. A szereplők átélnek valamit, ezután a befejezés a korábbi cselekedetek és érzelmek következményei. Az elbeszélés, mint szöveg és a narratíva, mint a cselekmény mentális reprezentációja között különbséget lehet tenni. A narratíva a tárgy megmutatása, plusz a hozzátartozó dolgok tiszta kerete. A lényeg és a hangsúly a beszámolón van, amely a bemutatás, a megmutatás révén valós körülményekre vonatkoznak, vagyis a tárgy nem fikciósan mutatódik be, hanem ténylegesen megtörtént események láncolataként (amely lehet valós vagy valótlan is). Így könnyen érzékelhető, hogy a rádiós családregegy nem egy fikció egyszerű bemutatása, hanem valóságos történessor interpretálása. Mi lehet a narratív gondolkodás előnye, miért okozhat élvezetet? A narratíva katalizálhatja egy csoportban az együttműködést (hallgatói csoport, - döbbenetes hallgatottsági mutatók), közös identitást képez, valamint a narratíva a közös történet elbeszélésével rituálét képezve közvetíti az összetartozás érzését (közösségépítés, közösségmegtartás). Korábban a sorozat kapcsán már szóba hoztam, hogy mindez manipulációra is használható, hiszen meggyőzés terén a jó elbeszélő versenyelőnybe kerül. A narratívák események, érzelmek közös átélést teszik lehetővé, gondolkodást és életmódokat alakíthatnak és megteremthetik a társadalmi törekvések szemléltetésének, nézőpontjának pozícióját. A kauzalitást magában hordozó narratív ív azért fontos a narráció hatáselméletében, mert a befogadó számára az elbeszélőnek, a közlőnek nem szabad minden tudást azonnal tálcán kínálnia. Jelen esetben a készítők, vagyis az írók, a dramaturg és az

interpretálók feszítik ezt az ívet olyannyira, hogy a hallgatók dekódolását ne csorbítsa azáltal, hogy nem alkot az ív követhető láncolatot (Breithaupt 2022).

A történet szerkezetéből fakadó érthetőség azon a képességünkön alapul, hogy értelmesen használjuk azt a fogalmi rendszert, amely elválasztja egymástól a cselekvést és a pusztá fizikai mozgást. A cselekvés mindig valamilyen célra irányul, és ennek a célnak az előrevetítése nem a végkimenetel előrejelzését jelenti, hanem azt az irányt határozza meg, amely mentén a cselekvőnek haladnia kell (Ricoeur 1999).

Paul Ricoeur és Fritz Breithaupt egyaránt hangsúlyozzák, hogy a narratíva értelmező keretet ad a cselekvéseknek, és túlmutat a pusztá eseménysoron. Ricoeur a cselekvés fogalmi struktúrájára és a célirányosság jelentésképző szerepére helyezi a hangsúlyt, míg Breithaupt inkább a narratívák kognitív-affektív működését. Egyik fontos különbség tehát az, hogy Ricoeur filozófiai-hermeneutikai megközelítést kínál, Breithaupt pedig kognitív-irodalomtudományi perspektívából vizsgálja, hogyan hatnak ránk a történetek. Nem kapcsolódva szorosan a sorozat narratív mivoltához, de fontos észrevenni, hogy például a német kultúrkörben a Grimm-mesék mellett a bibliai szövegeknek van kiemelt szerepük és fontosságuk, mivel a Biblia példabeszéde és az ottani tanulságos történetek elbeszélései tanmeseként dekódolódnak a befogadókban (Breithaupt 2022).

Két feltételezés vethető fel, mely szerint a narratívák epizódokra tagolódnak, kezdettel és véggel, közte pedig a narratívák szereplői cselekvésből passzív átélésbe fordulnak, továbbá hogy a narratívákban ok-okozati összefüggés van és legtöbbször a végükön lévő szituációk érzelmi értékelése nyomatókkal bír, amikre szívesen gondolunk vissza, és amik kulcsszerepet játszanak a narratívák továbbadásában. Ezek az epizódvégi érzelmi értékeléseket a befogadók jutalomként, nyereségként könyvelik el, melyek „fejben tartják” a narratívát. Tehát a Szabó család epizódvégi „cliffhangerei” ezt az érzelmi csomagot is hordozzák, nem csak a következő részre való kíváncsiságot keltik fel. Ez az epizódvégi jutalom és nyereség kilátása vonatkozik egy mozifilmnézőre is, aki előre sejtí, hogy kellemes érzésekkel fog távozni, amely által már a filmnézés előtt felkészül a befogadásra. Korábbi kutatásaimban kitértem erre, amikor meghatároztam a permanens tematizáció¹⁵ fogalmát, hiszen abban az esetben is számol a közlő tartalmának permanens mivoltára, a befogadó pedig a megszokott periódusok miatt, előre fel tud készülni a befogadásra, ezzel csökkentve a kommunikációs folyamat csatornazaját, amivel persze a közlő előre számol. Kiseb és csökkent csatornazaj esetén pedig a befogadás hatásfoka növekszik (Halász 2022).

Narratív érzelmről abban az esetben beszélhetünk, ha a befogadókból (hallgatók) egy narratíván kódolt eseménysor közös átélése olyan egybevágó és illeszkedő érzelmeket vált ki, amely a követett eseményeknek jelentőséget adnak, „stopfunkcióval” rendelkeznek, ami megadja azt, hogy lezártnak legyen tekinthető egy epizód. Az érzelmek akkor egybevágóak, összhangban lévőek (kongruensek), ha közel állnak a követett, a megfigyelt szereplő érzelmeihez. Gondoljunk csak vissza arra, amikor azt tárgyaltuk meg, hogy a sorozat beemelt témái és cselekvői a hallgatók csoportjaiban közös üggyé váltak, szimpátiát generáltak, népmesei módon a jó elnyerte jutalmát, a rossz pedig méltó büntetését. A rádiós sorozat színésznagyságait (mostani szóhasználat) rádiós sztárrá tette, ami pluszban segítette az átélhetőséget. Azok a narratív érzelmek, melyeket a befogadói csoportok a narratíva hatására átérznek, átélnek tekinthetők, mivel félig-meddig valóságnak tartják azt, vagyis megélt

¹⁵ A média csatornáin folytonosan, ütemezett periódusonként megjelenő, minden esetben napirend-kijelölő ügyeket tartalmazó kommunikációs stratégiát permanens tematizációnak nevezzük. A permanens tematizációjú kommunikációs stratégiának szinergiáját az ismert és elfogadott beszélő fej alkalmazása növeli; a közlő és befogadó közti csatornazajt csökkenti.

történetként rögzül. Narratív epizód lehet mindenből, amely a végére jutalmul érzelmeket ígér (Breithaupt 2022).

Az epizódvégi érzelmi jutalmak jelenségét akár a mai politikai kommunikációt nézve is észrevehetjük, amikor az egyik legfontosabb narratíva-kimenetel a jobb és biztonságosabb világ ígérete. Tehát a narratívák ígéretet tesznek az ilyen epizódvégekre. Az akkori politika e narratívák ígéretével kalkulálhatott. A legendás rádiójáték-sorozat etapjainak végével egyfajta szocialista erkölcsöt kielégítő befejezés volt elérhető, amely megelégedéssel töltötte el a hallgatót. A Szabó család majd' félévszázados történetében kiemelt szerepet kapott a narratívákhoz rendelt feszültség folyamatos fenntartása, például a hallgatottsági szinttartás miatt (is). A feszültség vizsgálatakor a tudomány különbséget tesz félelem és remény közt. Ha izgulunk, feszülten reméljük a narratíva jó befejezését és a várakozásokat fokozza a bizonytalanság (lebegtetés) feloldásának elhalasztása, mivel a fikciók megtanítanak bennünket arra, hogy el tudjuk választani a rettegett és remélt dolgokat, befejezéseket (Breithaupt 2022).

Ráadásul a rádió (csak hangok) még nagyobb teret enged a narratív gondolkodásnak, mivel a narratív gondolkodásban önmagunk teremtyük meg a világunkat, vagyis nem determinálnak képek, mint a televíziós, filmes műfajnál.

A történetmesélés

Vannak kutatói becslések, melyek szerint az ember agya másodpercenként körülbelül tizenegymillió információt dolgoz fel, amelyekből „mindössze” negyven tudatosul. Vagyis az agy először átfésüli a gigantikus adatmennyiséget, majd eldönti, mely információk elég fontosak ahhoz, hogy tudatunkba átvezesse. Látható, hogy a történetkészítők miért nem csak úgy beömlesztik az infókat a narratívába (Storr 2019: 62–63). Az emberi emlékezet is epizodikus, vagyis múltunkra leegyszerűsített ok-okozatok sorozataként tekintünk vissza, a személyes (morális is) jelentések egymáshoz kapcsolódó epizódokká kristályosodnak. Ha életünkben, a valóság legmélyebb kérdéseivel kell szembesülnünk, akkor agyunk azonnal a történetek felé fordul. A jól megírt, működő történetek epizódjai felébresztik bennünk azt a gyermeki kíváncsiságot és nyitottságot, ami ösztönöz minket az okok feltárására. Így válhatnak a sorozatok addiktívvá, szenvedélyt keltővé (Storr 2019). Az epizodikus történetmesélés a cselekmény eseményeinek finom fonatából épül fel és ad nehezen feledhető láncolatot. Még az is lehet, hogy megélt tanulságként rögzül bennünk.

Az epizodikus történetmesélés tehát, egymásra épülő események gyöngysorát fűzi fel, amely akár megélt valósággént hagy bennünk nyomot. Mivel a hallgató mindig a saját befogadóképessége alapján értelmezi ezt a láncolatot, a történet hatása attól függ, milyen értelmezési lehetőségeket enged meg számára az adott helyzet. Ez a befogadói helyzet egyszerre korlátozott – mert meghatározza a tapasztalataink és nézőpontunk kerete –, és nyitott is, mert egy tágabb világhorizont felé irányítja azt, hogyan építjük be a történet tanulságát a saját gondolkodásunkba (Ricoeur 1999).

A szappanoperák¹⁶ egyik fontos titka, hogy a hosszú történetfolyamban sokszor van lehetőség a karakterek igazítására, amelyet a készítők professzionális módon, óvatosan meg is tesznek, és ebből fakadóan nevezhetjük ezt a folyamatos változás szimfóniájának. Ezek mögött természetesen kreatív döntések vannak, amiben nagy szerepet játszik a hallgatottság, ahogy azt láthattuk a Szabó család esetében is, függetlenül attól, hogy akkor 1964-et, 1969-et írtak.

¹⁶ A Szabó családot azért nem lehet ennek nevezni, mert nem szakították meg az epizódot reklámszünettel.

Ahhoz, hogy folyamatosan felbukkanjon a drámai kérdés, érdekfeszítő cselekményláncolat (ami változásokkal jár) kell (Storr 2019).

Egy narratív láncolat íve, egy történet akkor ér véget, amikor véget ér a változás. A Szabó család esetében is éltek azzal, hogy nyitva hagytak a történetben egy lényeges kiskaput: nem haltak meg a végén a szereplők (nem robbantak fel, nem váltak egy esemény közös áldozatává), függetlenül attól, hogy 2007-ben szilárd elhatározásból a 2500. résznél abbahagyták Magyarország leghosszabb, emblematisztikus rádiójáték-sorozatát. Korábban is utaltam rá, hogy A Szabó család magyar antropológiai leletnek is tekinthető, kulturális és társadalmi fejlődéstörténetének optikáján keresztül vizsgálatra teszek kísérletet, kiegészítve a képet a produkció egyik rendezőjének emlékeivel.

Elméletek a valóságban: A Szabó család egy rádiós rendező szemszögéből¹⁷

A szerzői jogok tekintetében a Szabó család időszámítását külön kell választani az Unióhoz csatlakozás előtti (1959-2004), és csatlakozás utáni (2004-2007) időszakra. A csatlakozás utáni időszakban a sorozatkészítőknek a szerzői jogok betartása nehézségekbe ütközött, mert az akkor új szabályozás kapcsán nem lehetett folytatni azt a rutint, miszerint a műsorkészítési folyamatban, ha szükséges volt, lehetett változtatni a szövegekben: módosítható, átírható, más, életszerűbb szöveget lehetett alkalmazni, ha a dramaturgia azt megkívánta. 2004 után komoly egyeztetési folyamat került a műsorkészítés operatív részébe (egyeztetés szerzőkkel, írókkal, stb.), ha a szövegekben bármit változtatni szerettek volna a készítők. A műsorfolyam utolsó három évében néhány szerző mindenképpen ragaszkodott leírt szövegükhöz, instrukciójukhoz, még akkor is, ha a felvétel folyamatában a rendező dramaturgiailag nem tartotta annyira életszerűnek a leírt jelenet egy-egy részletét. Az EU-csatlakozás előtt, amennyiben a produkció megkívánta, a készítők beleírhattak a szövegekbe, módosíthattak benne, mint egy közös élő szövegben, ha a történet, vagy egy karakter megkívánta.

A szerzői jogokkal kapcsolatos megváltozott helyzet miatt, volt író, rendező, akinek akadtak szakmai súrlódásai Major Annával, a produkció egyetlen és fő dramaturgijával. De másik érzékeny készítői terület is volt, ami vitát gerjesztett: Major Anna hajlamos volt megelégedni azzal, hogy az írók és a rendezők hosszabb monológokkal váltsanak ki dialógusokat, párbeszédes részeket, így többször előnyben részesült a több monológ, kevesebb dialógus gyakorlata. Rendezői szemmel ez akár egyszerű felolvasásnak tűnt, amiben az életszerűség nem annyira dominált.

A sorozat vége felé egyre többször volt tapasztalható, hogy a közreműködő színészeknek alig van ideje a produkcióra, rohannak, sietnek a felvételhez szükséges előkészületekkel, vagy éppen át is siklanak felettük, nincsenek már tisztában a történetszálakkal, viszonyokkal és szinkronstúdiós feladatként kezdi kezelni a legendás rádiójáték-sorozattal kapcsolatos művészetet. Azt is meg kell említeni, hogy a rádiózás jelentősége akkorra módosult; a trendi műfaj inkább a tévzés volt, és egy rendező jobb híján azzal nyugtázta e tendenciát, hogy „felgyorsult az élet”.

Az évtizedeken át futó sorozatok készítésekor magától értetődő volt a kreatív stábnak a közreműködő színészek személyének alapos ismerete, szakmai kvalitásuk tekintetében előnyei, hátrányai összességének számbavétele, még úgyis, hogy az alkotók egytől-egyig hatalmas egyéniséggel rendelkező, esetenként kifejezetten „nehéz” emberek voltak. Nagy színészek, nagy egóval: íróknak, rendezőknek nem könnyen kezelhető helyzetek sorát jelentette ez. A

¹⁷ Halász Gábor interjúja Sárospataki Zsuzsannával, a rádiós sorozat egykori rendezőjével. Készült: 2025. július 31-én.

rendezőknél érdemes volt ezzel számolni és úgy instruálni őket, hogy a színészt inkább rá vezesse a művészi megoldásokra, nem pedig kijelölve a kívánatos utat. Ilyen esetekben a színész úgy élte meg az instrukciókat, hogy a jó megoldást ő maga találta meg. Kutatásom interjúalánya többször átélte azt, hogy kéréssel állt elő felvételkor, és többszöri rögzítés alkalmával sem úgy hajtotta végre a színész, ahogyan azt a rendező kérte. Ekkor hátradőlt és hagyta, hogy a művész úgy csinálja, ahogy akarja. Láss csodát: ezt követően pontosan a rendezői kérésnek megfelelően történt a felvétel. Szerzők és előadóművészek közt ez egy érzékeny, kedves, intelligens és állandó, interaktív dinamikát mutató játék volt. A rendezők számára ez egy gyümölcsöző mérkőzés volt, amiben a nagy szabadságfok mértani pontossággal vegyülhetett, annak érdekében, hogy valódi érték kerüljön szalagra. A rendezőnek a tetőfokára kellett fejlesztenie az alkotói kompromisszumképességet, és általában e hagyomány átadódott a sorozatkészítésbe frissen belépők rutinjába.

Rádiós szempontból óriási jelentősége volt a kauzalitásnak és a vághatóságnak, ami azt jelenti, hogy egy párbeszédben kötelezően vágathatósági pontoknak kellett lenniük, ahol utómunka alkalmával, szükség esetén belenyúlhattak a készítők, hiszen az írók, rendezők, dramaturgok a szöveggönyvben csak megbecsülni tudták azt, hogy a szöveggönyvi előadásidő meg fog-e egyezni a rendelkezésre álló adásidővel. Szem előtt kellett tartani, hogy az ok-okozati láncolatot vágással megsérteni nem volt szabad, vagyis a történetszálat megakasztani, megszakítani tilos volt, mert ilyen esetben szinte biztos, hogy a hallgató „el fogja veszteni a fonalat”.

Az időzítés – több szempontból. Miért pont kedd?

Az időzítés kiemelt fontossággal bír a rádiójáték-sorozatok tekintetében dramaturgiailag, vagyis az epizódon belül. Egyáltalán nem mindegy, hogy a párbeszédeken keresztül hány történetszál bonyolódik, időrendben milyen láncolatot alkotnak az akciók, mikor kell feszültséget oldani, vagy valaminek jelentőséget fokozni egy-egy effekttel, zörejjel, elválasztózenével, vagy egyáltalán mennyi időtartamú csönd lehet. Két dolgot egy rendezőnek folyamatosan szem előtt kell tartani: az egyik mindenképpen az, hogy epizód közben a figyelmet folyamatosan fenn kell tartani. A másik pedig az, hogy a hosszantartó feszültség fenntartásába a hallgató belefáradhat, ezért vagy melléktörténettel, vagy valami mással picit „pihentetni” kell a hallgatót egy adásrészben belül is. Ezt a stratégiát már annak idején is tudatosan alkalmazta A Szabó család produkció. Az itt leírtak, a hagyományos értékrend szerint, minden hangjátékra vonatkoznak.

Az időzítést pedig úgy is kell érteni, hogy a sorozat újabb részének rádiós bemutatása mikor, a hét melyik napján történik, vagyis egy heti sorozat esetében melyik a legideálisabb nap erre. Amikor a szóban forgó rádiós drámasorozat indult, nem voltak bevált tévés hagyományok, szokások ezzel kapcsolatban, vagyis az akkori magyar rádióvezetés választotta ki az ideális bemutató napot, a keddet. A Magyar Rádió 2500 alkalommal jelölte ki a keddet az új Szabó család epizód bemutatására. A keddi nap ideális voltának indoka egyszerű és ésszerű volt: a hétfői nap a hétvége utáni első munkanap, amit úgy ítélték meg akkor (is), hogy a dolgozó nép heti munkájába aznap rázódik bele. Érzelmileg, szellemileg aznap mindenképp terhelt.

Gondolhatnánk, hogy a péntek akkor ilyen értelemben lazább, ami persze igaz, de a péntek már rákészülés a hétvégi lazításra. A sorozat készítőinek fontos volt, hogy a napirendre bocsátott témák közügyé válhassanak, gondolok itt a történetekbe írt társadalmi ügyek közreadására. Az otthoni társadalmi színtér után a legfontosabb közeg a munkahelyi, plusz a munkahelyen töltött időszak inkább éberén töltött időnek számít, mint az otthoni. Ráadásul a közösséget érintő ügyeket a munkahelyi társaságban a rádióhallgatók „kibeszélik”, megbeszélik, értékelik, vagyis munkahelyi konszenzust vagy vitát váltanak ki. A hallgatottság

óriási volt, így a dolgozó emberek többsége tisztában volt azzal, hogy mi történik a rádiós sorozat epizódjainak szereplőivel, magával a cselekményszállal is tisztában voltak. Ebből a szempontból is ideális a keddi időzítés: kedd este otthon meghallgatják a dolgozók, esetleg családi körben, szerdán és csütörtökön pedig megtárgyalják a munkahelyi közösségekben, iskolákban, utcán, presszókban. Később már a rádiósok itt tapasztalták, hogy a nagy televíziós sorozatok új epizódjainak adásra tűzése is a keddi napra került.

Aztán az időzítésnek olyan olvasata is van a sorozatkészítésen belül, ami abszolút dramaturgiai, rendezői fontossággal bír. Egy párbeszeden, egy jeleneten belül több hasonló hangot nem tanácsos összeereszteni, mert a hallgató elveszti a fonalat, nem lesz evidens, ki kicsoda a szereplők közt. A személyek, a történetek és a cselekmények nyomon követhetősége sérülhet, ezáltal a közönség „leszakadhat” a történetszárlól. Ezért úgy kell időzíteni egy eseményszálon belül a karakterek megszólalását, hogy az jól azonosítható maradjon, de ne sérüljön a dialógus értelme és élvezhetősége.

A produkció megvalósításának legfontosabb dokumentuma a szöveggönyv. Az akkori rádiós hétköznapiokban, a stábben például volt rendezőasszisztens, ügyelő, mindenki fontos feladattal ellátva; manapság már szinte csak egy rendező van, egy technikus és a színész, színészek. Természetesen akkoriban még külön volt szerkesztő és dramaturg is, akik közül többen részt is vettek a felvételeken, de nem mindenki. Rábízták a rendezőre a feladatok elvégzését. A produkciók történetének kronológiájában a színészek ma már sokszor nem is találkoznak a felvételtkor, előfordul, hogy próbák sincsenek: felmondják a párbeszédet, és lehetséges, hogy fizikailag nem is találkozik a másik színésszel, akivel párbeszéde van. A Szabó család legendás korszakában – és egyéb hangjátékok felvételén is-, a stúdióban mindegyik színész ott volt, aki egy azon jelenetben szerepelt: jelenlétükkel alkotói közösséggé váltak. A szöveggönyvek véglegesítése után közös olvasópróbát tartottak, körbeülve egy hosszabb asztalt: színészek, rendező, esetleg még író és dramaturg is, - ez volt a szövegösszemandó próba. Hasznos volt ez arra is, hogy ténylegesen le lehetett mérni a jelenetidőt, epizód-időt, amit hozzá tudtak igazítani a rendelkezésre álló adásidőhöz. Ráérezhettek az epizód felmondásának ütemére, lüktetésére, és tapasztalni lehetett az elmondott szövegek várható hallgatói hatását (várható reakciók). A kreatív stáb „kisakkozhatta”, hogy mennyi zaj, elválasztó-zene, vagy bármilyen effekt szükséges, - ekkor már lehetett egészen látni, hogy hogyan aránylanak egymáshoz a tartalomrészek. Módjukban állt megtalálni az ideális epizód felépítését. Kétféle megközelítés volt az életszerűség produkcióba emelésével kapcsolatban. Voltak szerzők, aki a köznapiság érzékeltetésére szlenget, trágárságot szőttek párbeszédbe és volt a másik szerzői elv: az életszerű jelenethez nincs szükség csúnya szavakra, trágárságra: nem ettől lesz egy jelenet életszerű, autentikus. A készítők között e téren nézeteltérés volt.

Írók, rendezők pályáján visszatérő nagy kérdés, hogy egy-egy történet egyáltalán dialogizálható-e. Sok író azt hiszi, hogy a monológon kívül bármilyen történetből dialógus alkotható. Egy történet dialógussá tételében ebben a műfajban még azt is szem előtt kell tartani, hogy az anyag egyáltalán rádióra alkalmazható-e, hiszen a hallgató számára egyből és könnyen felismerhetőnek kell lennie egy megszólalónak, és karakterhez illőnek kell lennie a szövegnek. Van olyan történet, ami nem dialogizálható, nem alkalmazható rádióra.

Feszültség és figyelem

Nagyon fontos az epizódokon belüli feszültség és figyelem megtörésének elkerülése. Kiemelt hangsúlyt kap az epizódok lezárásának megtervezése és megvalósítása. A jó epizódvéghez, a feszültség felfuttatásához, a cselekményszál ideális elvágásához erős képességek kellenek. Az ideális vég, a sorozat folytathatóságán kívül hallgatói kíváncsiságot gerjeszt, amihez tervezés, időzítés és rutin szükséges. Az ideális, kíváncsiságot teremtő véghez egy epizódon belül akkor kell eljutni, amikor a rendelkezésre álló műsoridő is véget ér. A készítőknél A Szabó család

esetében is a történet egészének a teljes ismerete is szükséges volt ahhoz, hogy hétről hétre megtalálják azt az ideális pontot, ahol megszakítható a sorozat, befejezhető az epizód. Ha például műsoridő maradt „szabadon”, akkor a történetbe illő, leíró jellegű gondolatokat, mondatokat írtak bele. Ha esetleg hosszabbra sikerült a stúdióban felvett anyag, akkor az elválasztó-zenékből, esetleg az effektnek szánt, hangulatot megteremtő zajokból kellett vágniuk, nyilván úgy, hogy az egység maga ne sérüljön, pláne az érthetőség rovására ne történjen igazítás, vágás.

Az akkori stúdióban ténylegesen felvett effektek: cipőkopogás, jövés-menés, vízöntés, lépcsőn járás, papírzörej, köhögés-kortyolás, ajtónyitás-csukás, stb., nem csak illusztráció volt, hanem folyamatos figyelemfelkeltés is. Érdekesség, hogy túl tragikus véget készíteni még akkor sem szerencsés, ha a történet maga tragikus véget ért. Kutatásomban közreműködő rendezőnek szokása volt, hogy otthon a szövegkönyvet a tényleges színész ritmusával magának felolvasta, ezt pedig stopperrel mérte. Ebben az esetben is felszínre kerül: milyen fontos volt a művészstáb aprólékos ismerete. Major Anna dramaturg a sorozat életének vége felé az események követésében már nem volt annyira friss, mint korábban. Sokszor nem érzett rá a monológ és a dialóg részek kíváncsatos és ideális arányára. Ahogy haladtak a 2007-es esztendő felé, a produkcióban úgy lett egyre több monologizált rész, egyre kevesebb dialógussal. Az eltelt évtizedek alatt szinte teljesen megváltozott a világ és a rádióhallgatási szokások is. Minden felgyorsult, a hallgatók leginkább már csak háttérként hallgatták a rádiót. A rendezők, írók néhányszor tapasztalták, hogy egy készülő anyag történetébe, vagy dialógusába hirtelen változtatni kellett, vagy valamit ki kellett hagyni. Mellékinformációkból tudhatták, ha ilyenkor politikai hatást gyakoroltak a rádió vezetésére és konkrétan Major Annára. Interjúalanyom emlékei szerint ilyenből nagyon kevés eset volt. Néhányszor a politika általi kérések kontraproduktív módon sülték el, mert néhány készítő szerint kilógott a történetből a külső hatásra beemelt téma. A legendás korszakban, hosszú ideig egy rendezője volt a sorozatnak, de a vége felé az írói-rendezői csapatok négyhetente váltották egymást.

Egy történetbe beleringatózni

Az emberek nagyon szeretik az epizódok füzérét, amelyek ugyan fikciók, de valóságosként kezelhetők. Az emberek bonyolult személyiségek, és minden ember szeretné egy kicsit beleringatni magát egy történetbe, mert a valóságot átélve lehet, hogy megbolondulnának. Mint megnyugtató mentstvar, úgy kezelik az átélhető történeteket, a viszonyulásuk ragaszkodóvá válik. A képszerűség, a rádiós sorozatok, drámajátékok argumentuma. A hallott szöveget és zenét a hallgatónak a saját fejében született képekkel kell tudnia felruházni. A befogadó hallgatási élményéhez saját maga számára alakít ki képet, és így, ezzel együtt jegyzi meg. Aki rádióhallgató maradt a mai napig, annak oka lehet az is, hogy az ilyen befogadó nem szeret készen kapni társított képeket. Ezek a hallgatók szeretnek saját fejükben, saját képzeletük nyomán képeket alkotni a megértett és átélt szöveghez.

A százéves magyar rádiózás életben maradásának egyik kulcsa biztosan ez.

Összefoglalás

A magyar rádiózás története jól példázza, hogy a médium miként vált egyszerre technikai újítássá, társadalomszervező erővé és kulturális jelenséggé. A rádiós műsorok közül különösen a *Szabó család* bizonyult meghatározónak, amely narratív eszközökkel és folyamatos történetépítéssel képes volt kollektív befogadói élményt teremteni. E sorozat sajátossága, hogy a mindennapi élet bemutatásán keresztül reflektált a társadalmi folyamatokra, s ezzel a közönség identitásának és önképének formálásához is hozzájárult. A rádiózás korszakai ugyanakkor jól kirajzolják a politika, a nyilvánosság és a kulturális reprezentáció

összefonódásait. A történetmesélés és a tematikus narratívák szerepe rávilágít a rádió társadalmi hatásmechanizmusaira, amelyek túlmutattak a pusztán szórakoztatáson. Összegzőképpen a magyar rádiózás krónikája a történetmesélés médiumtörténeti jelentőségét is tanúsítja, amelynek egyik legmarkánsabb példája a *Szabó család* volt.

Irodalom

Agárdi Péter (2004) A Magyar Rádió utolsó 15 éve. *Médiakutató*, 2000. ősz
https://mediakutato.hu/cikk/2004_03_06_magyar_radio

Breithaupt, Fritz (2024) *A narratív agy. Miért gondolkodunk történetekben?* Budapest, Typotex Kiadó.

Csatári bence (2006) *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. PhD disszertáció, Budapest, ELTE.

Halász Gábor (2022) *Tradíció vs. innováció. A kormányzati kommunikáció vizsgálata a napirendelmélet tükrében*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Kollega Tarsoly István (1996-2000) *Magyarország a XX. században*, III., VIII. kötet, Szekszárd, Babits Kiadó. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.htm>

Ricoeur, Paul (1999) *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.

Storr, Will (2024) *A történetmesélés tudománya*. Budapest, Tea Kiadó.

Szécsi Gábor (2023) *A történetekbe zárt elme*. Budapest, Akadémia Kiadó.

Voloncs Laura (2010) Rólunk szól. *Médiakutató*, 2010 tavasz.
 Elérhető: https://mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/02_szabo_csalad

Források, interjúk

Halász Gábor interjúja Sárospataki Zsuzsannával, a rádiós sorozat egykori rendezőjével.
 Készült: 2025. július 31-én.

<https://mediatortenet.wordpress.com/2019/03/14/radioelet/>

<https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/ker/ker2503.html>

https://www.radiomuseum.hu/hradgy_m.html

<https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/m-F0B8D/magyar-radio-F0BC7/>

https://artortenet.hu/pdf/2017_01-HVG-200Pengo.pdf

<https://regiujfilmek.hu/kedd-esti-sorozatok-a-regi-magyar-tv-ben/>

<https://kepmas.hu/hu/65-eve-indult-szabo-csalad-radiojatek-gobbi-hilda-zenthe-ferenc>

<https://doktori.btk.elte.hu/hist/csatari/disszert.pdf>

<https://www.xxszazadintezet.hu/a-gazdasagi-mechanizmus-reformja-a-magyar-szocialista-gazdasagiranyitasi-modell/>

<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.htm>

https://hvg.hu/itthon/20070305_szabo_csalad

<https://24.hu/kultura/2022/08/09/the-archers-brit-radios-hangjatek-sorozat-szappanopera-bbc/>

<https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2020/dec/15/the-archers-weird-genius-peculiarly-english-epic>